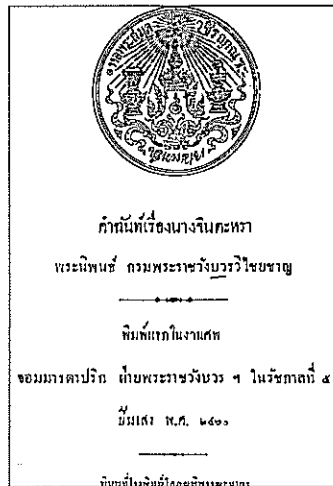

คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา

เรื่อง *อิเหนา* ที่รู้จักกันโดยทั่วไปนั้น เห็นจะเป็นฉบับที่แต่งด้วยกลอนบทละคร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นฉบับที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ให้เป็น "ยอดของกลอนบทละครว่า" ด้วยเหตุผลดังที่สมเด็จพระยาตำราจกราชานาภาพทรงให้ไว้ว่า "เพราะเป็นหนังสือซึ่งแต่งดีพร้อมทั้งความ ทั้งกลอน ทั้งกระบวนที่จะเล่นละครประกอบกันทุกสถาน"^๑

มักเข้าใจกันว่า เรื่อง *อิเหนา* เริ่มแต่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อันที่จริงแล้ว เรื่องนี้มีมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา และมีผู้นิยมแต่งอีกหลายสำนวน ทั้งที่

สาวยวณ น้อยนิมิตร*

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.วัลยา ข้างขวัญยืน และ ผศ.ดร.ณิพันธ์ พรหมสุทธิรักษ์ ที่ให้ความรู้เรื่องคำศัพท์

*อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

"สมเด็จพระยาตำราจกราชานาภาพ, "คำอธิบายว่าด้วยบทละครอันอิเหนา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ", *อิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, ๒๕๑๖), หน้า (ก).

แต่งก่อนและหลังฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ เท่าที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์มีถึง ๑๓ ลำนวน^๒ ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ เช่น คำฉันท์ กลอน นิราศ และร้อยแก้ว ลำนวนต่าง ๆ เหล่านี้ มักแต่งเฉพาะตอนหนึ่ง ๆ เท่านั้น จึงมีเนื้อเรื่องไม่สมบูรณ์ คงมีแต่ฉบับบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ เท่านั้นที่มีเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ

มี อิเหนา ลำนวนหนึ่งไม่มีใครเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายนัก แต่งเป็นคำฉันท์ คงไม่ปรากฏชื่อเรื่อง สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ทรงดำรงตำแหน่งองค์สมณายกหอพระสมุดวชิรญาณ จึงโปรดให้ใช้ชื่อเรื่องว่า “คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา”^๓ ดังที่ทรงให้เหตุผลไว้ในคำนำว่า “แต่จะเรียกชื่อว่าคำฉันท์อิเหนาเห็นว่าจะซ้ำกับตอนอื่นที่มีอยู่แล้ว จึงให้เรียกว่า คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา ซึ่งเห็นว่าคงต้องเข้าใจว่าเป็นเรื่องอิเหนาอยู่เหมือนกัน”^๔ แต่การพิมพ์ ครั้งต่อมา กรมศิลปากรใช้ชื่อว่า “อิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องนางจินตะหรา”^๕ โดยมิได้ชี้แจงเหตุผล

ผู้แต่งคำฉันท์เรื่องนางจินตะหราคือ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ^๖ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

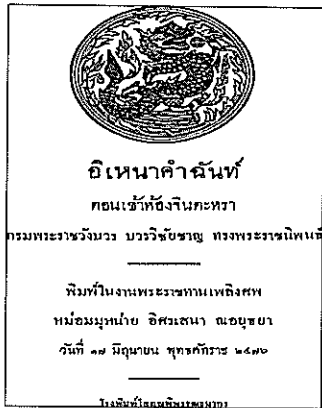
^๒ อารดา สุมิตร, “ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๒” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖, หน้า ๔๗.

^๓ เป็นฉบับที่ผู้เขียนใช้อ้างอิงในการเขียนบทความเรื่องนี้ ที่ปกเขียนว่า คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา พระนิพนธ์ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ พิมพ์แจกในงานศพจอมมารดาภิวก ฝ่ายพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๕ ปีมเสง พ.ศ. ๒๔๖๐, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

^๔ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, “คำนำ”, คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา, (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๐), หน้า คำนำ.

^๕ ในการพิมพ์ครั้งหลัง ที่ปกเขียนว่า อิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องนางจินตะหรา กรมพระราชวังบวร บวรวิไชยชาญ ทรงพระราชนิพนธ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมมุนหาญอิศรเสนา ณ อยุรยา วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๔๗๖, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

^๖ ใน ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๖, หน้า ๑๐๔ เขียนว่า วิไชยชาญ แต่ในจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๑๔๔ ว่า วิไชยชาญ ในบทความนี้ ผู้เขียนสะกดตามที่ปรากฏในคำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา ฉบับพิมพ์ครั้งแรก

(เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์) กับเจ้าจอมมารดาेम (ร. ๕ สถาปนาเป็นเจ้าคุณมารดาेम) ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๓ พระราชบิดาได้พระราชทานพระนามว่า “ยอชวอชิง-ตัน” ตามนามของประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา แต่คนไทยเรียกพระนามว่า “หม่อมเจ้ายอด” ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามใหม่ว่า “พระองค์เจ้ายอชวอชิง

ประยูรยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร” ภายหลังได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัตร ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

เหตุที่พระองค์เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ ได้เฝ้าใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงรอบรู้พระราชกิจของพระราชบิดาเป็นอย่างดี ในด้านวิชาหนังสือไทยนั้น ทรงศึกษาได้อย่างแตกฉานสามารถแต่งกาพย์กลอนและคำฉันท์ ดังที่ปรากฏพระนิพนธ์อยู่ในหอพระสมุด ๔ เรื่อง คือ คำฉันท์เรื่องนิราศตามเสด็จเมืองนครศรีธรรมราช บทละครเรื่องพระสมุทบทหุ่นเมื่อครั้งทรงเล่นหุ่นจีน และ คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา^๑ นอกจากนี้ยังทรงอ่านตำราภาษาอังกฤษได้ดี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ภายหลังทรงกล่าวว่ ตามหลักฐานซึ่งยังมีวัตถุเป็นที่สังเกตดูเหมือนจะทรงสันทัดทางวรรณคดีและการช่างยิ่งกว่าอย่างอื่น เช่น ช่างเคลือบและช่างหุ่น เป็นต้น^๒

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระองค์ได้รับการสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหาอุปราชวังหน้า รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงพระนามว่า กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

^๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ภายหลังทรงกล่าวว่ “คำนำ” อ้างแล้ว.

^๒ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ภายหลังทรงกล่าวว่ “คำนำ” อ้างแล้ว. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕, (คณะครูอาจารย์โรงเรียนพณิชยการพระนครพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายชยันต์ ผลาชีวะ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม), (พระนคร: บุญส่งการพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๖๕-๖๖.

พระรูป กรมพระราชวังบวรวิไชย-
ชาญ ทรงสายสะพายและดารา
ออสเตรีย กับดาราณพรัตน์และ
ดาราช้างเผือกพิเศษครั้งรัชกาล
ที่ ๔

ขณะมีพระชนมายุ ๓๐ พรรษา
ผู้เสนอแต่งตั้งในที่ประชุมขุนนาง
คือ สมเด็จพระเจ้าพระยามหาศรี-
สุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินนับเป็นวังหน้า

พระองค์แรกและพระองค์เดียวในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ขุนนางแต่งตั้งแทนพระ-
มหากษัตริย์ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ พระชนม-
พรรษาได้ ๔๗ พรรษา

ในบทความนี้ ผู้เขียนจะขอเรียก อีเหนา ฉบับคำฉันท์ นี้ว่า “คำฉันท์
เรื่องนางจินตะหรา” ตามที่สมเด็จพระยาตำราจกราชานุภาพทรงตั้งไว้เมื่อ
คราวจัดพิมพ์ครั้งแรก ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่การพิจารณาถึงกลวิธีการสร้าง “นาง
เอก” ของเรื่อง ซึ่งจะศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องและบทบาทของตัวละครทั้งใน
ฉบับคำฉันท์พระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ และฉบับบทละครพระ-
ราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

อีเหนา ฉบับบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ นั้น มีเนื้อเรื่องที่
สมบูรณ์ กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่ท้าวฤเบร็น ซึ่งเป็นวงศ์อัสสัมเตหาวา (วงศ์เทวดา)
ได้หมั้นหมายพระราชโอรสคือ อีเหนาหรือระเด่นมนตรี ไว้กับพระราชธิดาแห่ง
เมืองดาหาคือ นางบุษบา ซึ่งอยู่ในวงศ์เทวัญด้วยกัน แต่อีเหนากลับไปหลงรัก
พระราชธิดาเมืองหมันหยาคือนางจินตะหราวดี ซึ่งมีเชื้อวงศ์เทวัญ แม้ว่าพระ
มารดาของนางจะเป็นน้องแท้ ๆ ของพระมารดาของอีเหนาก็ตาม แต่ด้วยเพราะ
พระบิดาของนางต่ำศักดิ์กว่า จึงไม่นับว่าเป็นวงศ์เดียวกัน อีเหนาหลงนางจิน-
ตะหราจนถึงกับสังหารตัดไมตรีกับนางบุษบา ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เคยพบหน้ากัน

ท้าวดาหาโกรธอิเหนา จึงยกนางบุษบาให้แก่ระตูดำศักดิ์ซึ่งมาขอเป็นคนแรก ชื่อ จรกา ต่อมาเมื่ออิเหนาได้พบกับนางบุษบา อิเหนาก็หลงใหลในความงามของนาง และเสียใจที่จะยกนางให้แก่จรกาผู้อัปมงคล อิเหนาจึงวางแผนลักนางไปซ่อน องค์กรปะตาระกาหลา (ผู้เป็นบรมอัยกาและเป็นเทวดาประจำวงศ์เทวัญ) โกรธอิเหนา จึงบันดาลให้ลมหอบพัดนางบุษบาไปและปลอมองค์ให้เป็นชาย รวมทั้งสาปไว้ว่าให้จำกันไม่ได้ จนกว่าวงศ์เทวัญทุกพระองค์จะมาอยู่พร้อมในเมืองเดียวกัน เรื่องราวการออกตามหานางบุษบาจึงเริ่มขึ้นพร้อม ๆ กับการผจญภัยของอนุภรรมาหรือนางบุษบาในร่างชาย และมีเรื่องนางวิยะดา พระชนิษฐาของอิเหนาและสียะตรา พระอนุชาของนางบุษบา ออกเดินทางตามหากัน มีการปลอมตัว จนกระทั่งท้ายเรื่องที่ทุกพระองค์ได้มารวมกันที่เมืองกาหลิง และจดจำกันได้ เรื่องจบลงด้วยการอภิเษกของอิเหนาและมเหสีตามตำแหน่ง โดยมีนางจินตะหราเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา นางบุษบาเป็นประไหมสุหรีฝ่ายซ้าย บุตรีของระตูคือ นางมหายารัศมี และนางสะการะวาทิ ซึ่งอิเหนาได้ฝากไว้กับนางจินตะหาก็ได้รับการอภิเษกเป็นมะเดหวีซ้ายขวา และพร้อมทั้งนางต่าง ๆ ที่อิเหนาได้มาตอนที่ออกตามหานางบุษบา รวมมเหสีทั้งสิ้นสิบองค์

จากเนื้อเรื่องในฉบับบทละครพระราชนิพนธ์ข้างต้น จะเห็นว่านางเอกที่ดำเนินเรื่องควบคู่ไปกับอิเหนาตลอดจนจบเรื่องก็คือ นางบุษบา แต่ก็อาจเกิดข้อกังขาได้ว่า เหตุใดนางจินตะหาก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สูงกว่าอัครชายาฝ่ายซ้าย และทั้ง ๆ ที่ นางมีศักดิ์ต่ำกว่านางบุษบา ในเรื่องไม่มีคำอธิบาย เพราะเป็นการกล่าวสรุปของท้าว-

ซึ่งจะแต่งมงคลวิาท	พระโอรสนัดตาลาวันย์
เป็นการใหญ่หลวงยิ่งนัก	จะปรากฏยศศักดิ์ทุกเขตชั้นท์
แต่อะหนะอิเหนากุเรป็น	มีอิสตรีนันล้วนโสภา
ให้ระเด่นจินตะหาวาติ	เป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา
อันองค์อะหนะบุษบา	เป็นอัครชายาฝ่ายซ้าย

(หน้า ๑๐๘๐)

แต่ถ้าจะหาคำตอบเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็อาจจะอธิบายได้ว่า เพราะนางจินตะหราได้เป็นมเหสีของอิเหนาก่อนใคร ๆ ท้าวดาหาก็ให้เกียรตินางเป็นฝ่ายขวา แต่ถ้าได้พิจารณาถึงบทบาทของนางจินตะหราที่ปรากฏในเรื่องแล้ว จะเห็นได้ว่า นางเป็นตัวละครหญิงที่มีความสำคัญมาก แม้ว่านางจะมีบทบาทเพียงตอนต้นและตอนท้ายเรื่องเท่านั้น แต่นางก็เป็นตัวละครที่มีความโดดเด่นตั้งแต่ต้นเรื่อง ซึ่งกล่าวได้ว่านางจินตะหราเป็นต้นเหตุที่ทำให้อิเหนาก่อเรื่องยุ่งยากขึ้น ท่ามกลางหมู่พระประยูรญาติ และเกิดเรื่องราวมากมายตามมา จนอิเหนาต้องคอยแก้ปัญหาตลอดทั้งเรื่อง

ในตอนท้าย เมื่อเรื่องใกล้จะจบ นางจินตะหราก็ได้สร้างความลำบากใจให้แก่อิเหนาและก่อให้เกิดความไม่สงบในหมู่พระญาติอีกครั้ง ด้วยการไม่ยอมคืนดีกับอิเหนา แม้ว่าจะยกให้นางเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา และอิเหนาก็ตามนางอยู่หลายครั้ง จนกระทั่งประไหมสุหรีดาหาก็ต้องกักตัวนางบุษบาไว้ เพื่อให้อิเหนาไปขอคืนดีกับนางจินตะหราให้ได้ จนนางวิยะดาน้องสาวของอิเหนากีย่อนรอยให้สยงตราพระสวามีเกิดความทุกข์ ด้วยการหลบไปอยู่กับประไหมสุหรีกูเรปัน ทำให้ประไหมสุหรีดาหาก็ต้องปล่อยตัวนางบุษบาคืนกลับไปให้อิเหนา ส่วนตัวอิเหนาเองก็ไม่ได้อาลัยไยตึงนางจินตะหรา ถึงกับแสดงความเบื่อหน่ายดังคำบรรยายที่ว่า “แม่นั้ไป้อักก็จะซ้าร่ำว่า ที่สัญญาไว้ตามความหลังเคยรู้เห็นเช่นเชื่อเปื้อฟัง ไม่เหมือนดังบุษบายาใจ” (หน้า ๑๑๔๙) และครั้งนั้นจะต้องไปหานางจินตะหรา อิเหนาก็ได้ออกปากกับนางบุษบาว่า

วันนี้พี่ยาจะลาไป	ตามประไหมสุหรีมีบัญชา
จริงจริงนะพระน้องอย่าหมองหมาง	ว่ารักใคร่ในนางจินตะหรา
มิเกรงผิดติดพันถึงขวัญตา	พี่ก็ไม่ปรารถนาคลาไคล

(หน้า ๑๑๔๙)

บทบาทของนางจินตะหราในตอนท้ายเรื่อง จึงดูเหมือนเป็น “นางผู้สร้างปัญหา” ทำให้อิเหนาเกิดความรำคาญใจ ในหมู่พระญาติก็เกิดความวุ่นวาย และยังทำให้ท้าวหมันหยากับประไหมสุหรีเกิดความไม่สบายพระทัยไปด้วย จนในที่สุดเมื่อนางจินตะหราได้ฟังคำตักเตือนของพระบิดามารดาแล้ว นางก็จำใจยอมคืนดีกับอิเหนา เรื่องราวที่ยืดเยื้อจึงจบลงได้

พระรูป
กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
ทรงฉายเมื่อดำรงพระยศเป็น
กรมหมื่น

ใน คำฉันท์นางจินตะหรา ก็ได้ดำเนินเรื่องตามฉบับบทละคร เริ่มต้นที่อิเหนาเดินทางมายังเมืองหมันหย้าอีกครั้ง หลังจากได้พบนางจินตะหราครั้งหนึ่งแล้ว ในงานศพอัยยิกา การเดินทางครั้งนี้ อิเหนาได้พานางมหายารัศมีและนางสะการะวาตีมาด้วย นางทั้งสองเป็นบุตรของระตูปันจะรากันและระตูปักมาหงัน ซึ่งยกให้แก่อิเหนาระหว่างทางที่มาเมืองหมันหย้า เรื่องเริ่มจับตอนอิเหนาเข้าห้องนางจินตะหรา ได้นาง แล้วเล่าเรื่องนางมหายารัศมีกับนางสะการะวาตี อิเหนาได้นางทั้งสอง และให้นางทั้งสองไปไหว

นางจินตะหรา จนถึงอิเหนาตอบสาส์นท้าวกูเรปัน และท้าวกูเรปันมีสาส์นถึงท้าวดาหาเพื่อขอเลื่อนพิธีสมรสของอิเหนากับนางบุษบา

เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องในฉบับคำฉันท์แล้ว จะเห็นว่าเหตุการณ์สำคัญของเรื่องตรงกับฉบับบทละคร แต่ในฉบับคำฉันท์มีการดำเนินเรื่องที่กระชับ และได้ใจความชัดเจนกว่า ดังตอนที่กล่าวถึงท้าวกูเรปัน เมื่อได้ทราบข่าวว่าอิเหนาอยู่ที่เมืองหมันหย้า ก็ให้อำมาตย์แต่งสารไปบอกอิเหนากลับเมือง แต่อิเหนากำลังหลงนางจินตะหรา จึงฝากให้เสนามาทูลพระบิดาว่า

จตุลบรมบาท
ว่าเราภิวันท์
จักอยู่สการม
สี่ห้าทิวากา

ปิตุราชธราธรรม
วรบาททูลเลลา
ยนิยมเจตนา
ละจะวัฒนาการ

(หน้า ๒๑)

เมื่อเสนามาทูลท้าวกูเรปัน กวีได้บรรยายว่า

ศรีปิตทราสดับ
เคื่องขัดหทัยดูร

กิตติศัพท์อังกูร
ธูระด้วยวิวิาว์การ

วารสารอักษรศาสตร์

ตรัสว่าอิเหนาเยาว์	กำเลาะเลาะอำเภอพาล
ผู้ใหญ่ก็สามาญ	บมิตัดจะผัดใจ
จักข้าจะหาเล่า	ก็จะเปล้าจะป่วยไป
ตรัสแล้วเสด็จใน	ศิริสีหไสยา

(หน้า ๒๒)

ในคำฉันทน์นี้ นอกจากผู้อ่านจะได้รับรู้ถึงความคิดของท้าวกูเรป็นแล้ว ยังได้อินถ้อยคำของผู้เป็นพ่อที่ย่อมอดจะคิดเข้าข้างลูกไม่ได้ แม้ว่าจจะรู้ยุติเิ่ม อกว่าลูกทำผิด พระองค์ก็ยั้งตรัสว่า อิเหนานั้นหลงนางจินตะหรา ด้วยความที่ ยังเป็นเด็ก ช่อมท่าอะไรตามอำเภोज ผู้ที่ควรถูกตำหนิจึงเป็น ท้าวหมันหยา ซึ่งรู้เห็นเป็นใจอย่างไมเกรงจะผัดใจกันในวงศ์พระญาติ ครั้นจะไปเตือนข้าก็ จะป่วยการเปล้า ส่วนในฉบบทละครนั้น ท้าวกูเรป็นมิได้ตรัสว่าประการใด เพียงแต่แสดงชัดว่าพิโรธอิเหนามาก ดังคำบรรยายว่า

เมื่อนั้น	พระปิ่นภพกูเรป็นนาถา
ได้แจ้งแห่งคำพระลูกยา	ผ่านฟ้าเคื่องแคนแสนทวี
ทั้งเฝ้าร้อนฤทัยให้รำคาญ	ด้วยจวนจะแต่งการภิเษกศรี
จึงเสด็จอย่างเอื้องจรัล	เข้าปราสาทมณีนันท

(หน้า ๒๐๐)

ใน คำฉันทน์เรื่องนางจินตะหรา ยังปรากฏบทชมโฉมของนางจินตะหรา อย่างละเอียด ตามแบบขนบนิยมในวรรณคดี (literary convention) ซึ่งใน ฉบบทละครจะไม่ปรากฏบทชมโฉมนางจินตะหราทุกส่วนในลักษณะเช่นนี้

งามทรงสถิตแท่น	วิมลแมนสร้างศรีสวรรค์
เล่นด้วยกำนัลอัน	ตบฤทัยพาพาล
เงื่อนดาวประดับดวง	ศศิช่วงณคคณานต์
ไตรโลยกยเล็งลาน	ทิพลักษณ์ขวัญตา
ผิวภักตรพิมพ์พร	ณสุวรรณอาภา
แสงเทียนชวาลา	รุจิรัตน์ชวัลย์
บงเกษด่ากลโฉม	วิโยมอฉาพาล
คู่ขนงและก่งปาน	วรคันธนูศิลป์

บงอักษิคมข่า	ดุน้ำมณีนิล
นาสายพาพิน	นิชชอกักกลกัน
บงโอรุอรเยื่อน	วียเดือนประโลมขวัญ
แก้วกาฬกลทัน	ตะคละคลับคละเคลือบแสง
บงปรางประภายล	วียผลปรางแปลง
แสงกามะยวนแยง	ดาร์รักษะเพิ่มภิญ
บงภรรณตระการกาญจน์	กุสมาลเจียรจินต์
สอหะมะกามลิน	ศะวิลาศกลกรรฐ์
บงถันยุคลเคียง	ลออเพียงประทุมถัน
ทรวงเทียมพระแท่นบรรจ	ฐรรตนาไมย
งามวงศเสนทร	กลกระทวยไกว
รำภาสุราไลย	วียลักษณะสมบุรณ์

(หน้า ๒)

บทหม่อมน้อยอยู่ในความคิดคำนึงของอิเหนา เมื่อได้มายลโฉมนางจินตะหราโดยที่นางไม่รู้ตัวขณะที่อยู่กับนางสนมกำนัลในห้อง เริ่มจากกล่าวชมว่า งามเหมือนนางฟ้า นางอยู่ท่ามกลางสนมกำนัลประหนึ่งดาวล้อมเดือน แสงเทียนจับผิวหน้า ดูมืองพรรณดังทองทา ผมของนางดำลลับ มันวาวและนุ่มราวกับขนของหมีน้อย คิ้วทั้งสองง่กเหมือนคันธนู นัยน์ตาทั้งสองคมขำราวกับนิล จมูกเหมือนดังขอทอง ปากยามแย้มเหมือนจะปลอบประโลมใจ มีสีแดงใสดุจแก้วกาฬเคลือบอยู่ แก้มทั้งสองของนางก็เปรียบกับผลมะปราง หูเปรียบดังดอกไม้ทอง คอเปรียบดังคอหงส์ ถันงามเหมือนดอกบัว ส่วนทรวงนั้นเปรียบได้กับพระแท่นบรรจฐร ข้อมือ และแขนของนางเปรียบได้กับวงช้าง

บทพรรณนาของกวีที่ชมแต่ละส่วน ได้แสดงถึงความรู้เรื่องคำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตของกวี ขณะเดียวกันก็สร้างจินตนาภาพให้เกิดขึ้นด้วยการใช้ความเปรียบ โดยเฉพาะการเปรียบความงามของผมว่าเหมือนขนของหมีน้อย (โรมอฉาพาล) และเปรียบจมูกว่าเหมือนขอทอง (นิชชอ) นับว่าเป็นจินตนาการที่สร้างสรรค์เฉพาะองค์ของกวีทีเดียว

นอกจากจะมีบทหม่อมทุกส่วน ซึ่งแสดงความเป็นนางเอกของเรื่องใน

ฉบับคำฉันท์แล้ว ในบทเจรจาต่อปากต่อคำกับอิเหนา ก็ยังได้แสดงถึงความเป็นผู้มีปัญญา มีวาจาคมคาย กล่าวพูดกล่าวแสดงออก และแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในตัวเองของนางจินตะหราได้ชัดเจนยิ่งกว่าในฉบับบทละคร ดังที่นางได้กล่าวตอบอิเหนาว่า

เพียงชลทว่ยมุขวิบาก	และจะปากบได้ ไต
เข้ามาณ ห้องสยนะใน	พละการบการญ
ไปได้จะเกรงพระบิดราช	วิทยาชเทียมทุน
ข้าช้อยนิต้อยประยุบุญ	และจะเทียบฤเทียมถึง

(หน้า ๔)

นางจินตะหราได้กล่าวดำนิการกระทำของอิเหนาที่เข้ามาในห้องว่าเป็นการกระทำโดยพลการ และไม่เกรงพระบิดาของนาง ราวกับพระองค์เป็นทาส นางยังได้ประชดเรื่องสกลวงศ์ว่า นางนั้นด้าวคักก็อย่างมีอาจเทียบได้กับวงศ์อัสสัฎเตหาของอิเหนา เมื่ออิเหนาตอบนางว่า กษัตริย์ทั้งสองได้อนุญาตแล้ว นางก็เย้ยหยันอิเหนาและกล่าวเป็นความเปรียบที่ลึกซึ้งว่า

นำสรวลสำนวนพิเราะห้อย่าง	ธริร่างประดิษฐ์ตาย
สองท้าวฤเบาจิตรจะหมาย	อนุญาตยอมตาม
ด้าวคักก็เยี่ยมสรริกาย	บมิหมายพยายาม
เกินอาตมก็ขลาดดำนริความ	ครหาประชาชน
รักนักก็มักจะนิรร้าง	บุรย้างบควรจน
เชื้อชายก็หลายกลระคน	จะภิรมยก็วัน
หนึ่งบุษบาวพรุ	ธก็สูตนาหงัน
สมวงษ์และทรงสฤติสรรค์	สุรสิทธิเยาว์มา
รักน้องจะครองและฤจะลับ	กฤติศัพทจะภาษา
สองเมืองจะเคื่องบารา	ททะวัตกระษัตริ
ผู้ยากก็ยอมจะอุปยศ	สุริยยศยังดี
เปลื้องหลังณภฏศิขรี	ก็ปัวตันสุธาธาร
ไชน้องจะแกลังสฤติกล่าว	กลก้าวและเกียงการ
จงมีมโนนุสรญาณ	คเนคนี้ตรง

(หน้า ๕-๖)

นางจินตะหราได้กล่าวถึงความต่ำศักดิ์ของนางอีกด้วยน้ำเสียงประ-
ชดประชัน ก็เพราะศักดิ์และวงศ์ที่เป็นเหตุให้นางไม่กล้าจะไฝ่สูงจนเกินตัว และ
ในส่วนความรักของอิเหนานั้น นางก็พูดตักคอกว่า อิเหนาจะรักนางสักกี่วัน อีก
ไม่นานก็คงเปลี่ยนใจ เพราะมีคู่หมั้นอยู่ทั้งคน เมื่ออิเหนาข้ามวงศ์มารักนางก็
จะพาให้เคืองใจกันในหมู่พระญาติได้ นางได้เปรียบอิเหนาว่า เป็นเช่นดวง-
อาทิตย์ “พระยศ” ก็ย่อม “ยังดี” อยู่ อิเหนายังเปรียบได้กับฝน (เปลื้อง) ที่หลัง
จากยอดเขา ก็จะเป็นแม่น้ำลำธารไป ย่อมไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง แต่สำหรับ
นางแล้วก็จะได้รับความอับอายในฐานะ “ผู้ยาก” นางจึงขอให้อิเหนา “มีมโน-
สรณญาณ” คิดใคร่ครวญในเรื่องนี้ให้ดี หลังจากนั้นอิเหนาก็ได้โอ้อวดนางและใช้
ท่วงทีกริยาขายโอ้อวดนาง จนได้นางในที่สุด

ทั้งในฉบับบทละครและฉบับคำฉันท์ นางจินตะหราได้แสดงวาทะจากม-
คายปรากฏให้เห็นแทบจะทุกตอนที่นางปรากฏตัว เช่นในตอนที่ยิเหนาเล่าเรื่อง
นางมาหยาวิเศษและนางสะการะวาทให้นางจินตะหราฟัง อิเหนาก็อ้างว่า “ใช่
แต่จะตั้งจิตประสงค์ วรอกคกัญญา คิดสองระดูบุตรอาวธสัณสีงสาร” นาง
จินตะหราแสดงอาการ

นางฟังข้าเลื่องนยะค้อน	ชลกรประนมคม
ทูลเทียบทำเนียบนิตินิยม	กลเกมประกอบงาม
อำท้าวฤควรตำริห์ตำรัส	และประวัติดระวังความ
ไขน่องจะเกียงวิกลกาม	จะประเดียดชไมสมร

(หน้า ๑๖)

นางได้ค้อนอิเหนา และเหน็บเป็นเชิงรู้ทันว่า ไม่ต้องอ้างว่าทำตามหน้าที่
หรือคำของระดูที่ฝากฝังนางทั้งสองหรอก สำหรับนางแล้วก็ได้คิดจริงเกียจนาง
ทั้งสองเลย

กล่าวได้ว่าบทบาทของนางจินตะหราในฉบับคำฉันท์นี้ จัดว่าเป็นตัว
ละครผู้กระทำ (actant) กล่าวคือนางสามารถทำให้อิเหนาเกรงนางอยู่ในที่
เมื่ออิเหนาคิดจะทำสิ่งใด จึงมักบอกกล่าวแก่นางก่อน ดังตอนที่อิเหนาจะไปหา
นางมาหยาวิเศษ นางจินตะหราก็กล่าวประชดว่า “นางมาก็หลายทิวสวาร นฤ-
บาลก็ควรจร ไปต้องจะกันกัจฉนิวรรณ์ จะโฉนฤโครปาม” และตอนที่จะไปหา

วารสารอักษรศาสตร์

นางสะการะวาทิ อีเหนาก็กล่าวลานางจินตะหราก่อนที่จะไป

ตอนที่นางมาหยารัศมีและนางสะการะวาทิมาใ้หานางจินตะหรานั้น กวีได้บรรยายอากัปกริยาของนางเช่นเดียวกับที่ปรากฏในฉบับบทละคร แต่ในคำฉันท์ดูเหมือนว่า นางจินตะหราวาจจะวางตัวอยู่ในฐานะที่สูงกว่านางทั้งสอง ทั้ง ๆ ที่ตามศักดิ์แล้ว มีฐานะเท่ากันดังที่นางทั้งสองกล่าวกับพี่เลี้ยงว่า ไม่อยากไปใ้หานางเพราะ

จินตะหราวาราชพฐ	ประยูรระตุ
แลเราก็กักตร์พอทัน	
ควรพระโลมเลี้ยงเพียงกัน	จักไ้หว่าอภิวันท์
เปนน้อยฉนี้แห่งตาย	

(หน้า ๒๖)

แต่เมื่อพี่เลี้ยงได้ปลอบนางว่า

นางจินตะหรานี้ธิดวรา	มาตุจฉายศมา
ก็เทียมมะเด่นมนตรี	

(หน้า ๒๗)

พี่เลี้ยงกล่าวว่า นางจินตะหรานี้ เป็นธิดาของพระมาตุจฉา (ญาติฝ่ายแม่, น้ำ-สาว) ของอีเหนา นางก็ “เทียม” อีเหนาเช่นกัน นางทั้งสองจึงยอมไปใ้หานางจินตะหรา กวีได้ทรงบรรยายว่า

ปางจินตะหราวารุพา	สุขุมลเทพี
ยลยอดธิดาขมยมี	สุภาพเสียมสาร
ดลมีมโนกรณนาฏ	ก็ประภาษปฏิภาณ
ใ้สองนิสีทนะกำราล	และประทานสลาเสวย
ตรัสว่าพระนุขนิรวั้ง	บุรปางภิรมย์เคย
เจ้าจงบิราดรสเบย	จิตรเทอญณสาวสวรรค
พี่จักผดุงวियนิษฐ	สุจริตร่วมครรรค์
ร่วมทุกข์ร่วมสุขบดิน	ทวิการะเกียกกล

(หน้า ๒๙-๓๐)

นางจินตะหรากล่าวด้วยปฏิภาณโดยใช้สรรพนามเรียกตนเองว่า “พี่”

กับนางทั้งสองทันทีที่พบหน้า และกล่าวให้นางทั้งสองคลายความกังวลใจว่า จะดูแลตั้งเป็นน้องที่ร่วมครรภ์และจะร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันตลอด นางจินตะหราจึงสามารถชนะใจนางทั้งสองได้โดยง่าย และถ้าได้อ่านในฉบับบทละคร ก็เห็นว่านางได้ทำตามที่ได้พูดไว้คือดูแลนางทั้งสองจนกระทั่งจนจบเรื่องจึงได้พบกับอิเหนา

ใน คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา นี้ ผู้อ่านจะเห็นถึงศักยภาพของความเป็นผู้หญิงคนหนึ่ง ที่แม้จะเกิดมาต่ำศักดิ์ แต่นางก็มีความทะนงในตนเอง เมื่ออิเหนามาหลงใหลนาง นางก็รู้ว่าจะมีแต่ผู้ดีฉินินทา นางก็ยังเลือกที่จะทำตามใจปรารถนา โดยไม่คำนึงถึงชื่อเสียงและพระประยูรญาติ แม้วางจะกล่าวเป็นทีน้อยเนื้อต่ำใจอยู่ตลอด แต่ผู้อ่านก็จะรับรู้ถึงน้ำเสียงของการประชดประชัน คำทุกคำที่นางกล่าวออกมานั้นล้วนแต่มีความหมายที่ตรง ชัด มีความเย้ยหยันในตัวเอง ดังในตอนต่อไปปากต่อคำกับอิเหนาว่า

อ้านี้และฤาภรณ์น้อง	เสนาะพร้องและลวนลาม
หยาบคายบวายประพฤติดาม	อิศรภาพเกียรติไกร
ใครเล่าจะล่วงดำนิรันดร์	อิบดินทร์จะได้ไฉ
บุญน้อยก็แน่นครใน	นุประเทศจะหยาบหยัน
ว่าต่ำประยูรและบมิเจียม	ชโลเลียมประโลมภร
ดาทนภิรมย์สกระสัน	ชนชาติจะหาศหาย
กฤติศัพท์กลับปรปาวท	ประยูรญาติจะพลอยอาย
ชั่วชื่อจะภาดนุมล่าย	ชนมแล้วก็ย่อมยัง

(หน้า ๖-๗)

นางจินตะหราได้ตัดพ้ออิเหนาว่า ที่เข้ามาในห้องเช่นนี้ เป็นความกรณาลแล้วหรือ อิเหนาผู้เป็นใหญ่ก็คงจะไม่มีผู้ใดกล่าวโทษ แต่นางผู้ต่ำศักดิ์ก็จะกลายเป็นแย่งสวามีของผู้อื่น ชาติตระกูลก็จะพลอยเสียหาย ประยูรญาติก็จะได้รับความอับอายไปด้วย จวบจนกระทั่งตายแล้ว ชื่อชู้ก็ยังจะปรากฏอยู่

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงพระนิพนธ์ คำฉันท์เรื่องนางจินตะหราอย่างประณีตบรรจง ด้วยถ้อยคำที่ไพเราะและกำหนดให้นางจินตะหราเป็นศูนย์กลางของเรื่อง ทำให้บทบาทของนางจินตะ-

พระรูป
กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
ทรงฉายเมื่อดำรงพระยศเป็น
พระมหาอุปราช

การะวาดให้แก่นางจินตะหราฟังว่า

อ้าแม่และเรียมปาง
ต้นดัดพนักพนม
ดลผาปะราปี
เรียมล้ามลายชนม์
สองพี่ระตูมต
ขอขึ้นบต่อกร
เรียมเจตน์กมลมาด
เปนน้อยพระนุชสาย
เรียมยังมีได้ต้อง
เกรงนุชจะเดียดฉัน
จึงไว้อุภัยพงษ์
พาเหียรนครธม

หรรษาเด่นชัดขึ้นกว่าใน บทละครเรื่องอิเหนา
ทั้งนี้ น่าจะเป็นการแสดงทัศนะของผู้
ประพันธ์ว่า นางจินตะหราเป็นตัวละคร
ที่มีความสำคัญ จนผู้ประพันธ์เกิดความ
ประทับใจ ยกมาแต่งให้เป็น “นางเอก”
ของเรื่องในตอนนี้ได้เป็นอย่างดี

คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา นี้
นับเป็นวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องหนึ่งที่กวี
ผู้แต่งทรงสร้างสรรค์ขึ้นจากเรื่องซึ่งเป็นที่
รู้จักกันดี โดยทรงนำตอนหนึ่งมาแต่ง
ให้สั้น กระชับ แต่ได้เนื้อเรื่องครบถ้วน
กระบวนความ ขณะเดียวกันก็เปี่ยมด้วย
วรรณศิลป์ตั้งแต่ตอนที่ อิเหนาเล่าความ
เป็นมาของนางมาหยารัศมีและนางสะ-

นิรร้างบุรีรมย์
ทุมารคจะด่วนดล
ปะอริยโรมรณ
บุษลีหนาปจามรณ์
ระย้อยศแสงสยอน
ก็นำบุตรธิดาถวาย
ทวีนางจะมอบกาย
สมรเลียงลำดับกัน
ยุพลองวิไลวรรณ
จะมีได้ชีสาสม
สุริย์วงศ์ชมรม
นิรสถานก็นานมา

(หน้า ๑๔)

อิเหนาเล่าว่า ขณะเดินทางจากเมืองกุเรปันมาเมืองหมันหยานี้ ระหว่างทางได้มาระตูปะลีนา ระตูปะลีทั้งสองจึงได้นำบุตรและธิดามาถวาย ซึ่งอิเหนาก็ตั้งใจจะให้ป็นนอญนางจินตะหรา และยังมิได้แต่งงานเพราะเกรงนางจินตะหรา “จะเดียดฉันท์” และจะมีได้ “ชีสาสม” จึงพานางไปไว้ที่นอกเมืองก่อน

จากคำฉันท์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีเลือกใช้คำได้อย่างน่าสนใจ ดังที่มีคำเรียกนางทั้งสองในปริบทที่ใกล้กันว่า หวีนาฏ หวานาง โทพธู สุตาทวา ยุพสอง สองสุรางค์ราช ชไมสมร และอุภัยพวง หรือการใช้คำที่เรียกภษัตริย์ทั้งสองพระองค์คือท้าวหมันหยานและประโหมสุหรีได้อย่างหลากหลาย เช่น บุพพเทพอุภัย ทะวัตกระษัตริ และ โทห้าว เป็นต้น นอกจากนี้ กวียังได้แสดงความรู้ในเรื่องคำบาลีสันสกฤตและคำเขมร เช่นตอนที่กล่าวถึงบทอศักรรย์ของอิเหนากับนางจินตะหราวว่า

ดรัสพลางตระกองกรตระโบม	วิมลโฉมประลองเลียม
เชยปรางประคองปยุธรเทียม	ทิพสัดบงบน
เริงสมฤตยล่ำผัส	สะดะกัฏฐะมลมนท์
อุมองค้วฐนิลีทบน	วรเพลดละเคล้าคลึง
วางองค์ประทับณมเทียม	กัลเลเลียมประโลมพึง
เริ่มรักษาดำฤณรัง	รสกามตระการกาม
เชยปรางวรางค์สตระกล	ทิพยคนธเทียมทาม
ซ้อนถันะยัวร์ศยยาม	อภิรมยเริงรน
กันลองล่ำเลียมวิบุลบุษ	ปกมุตเคราฝน
กลีบกลัดกำหนดพิรุณชล	กิบไคร้ระบัดบาน
เมขลาภิแบวชิรชู	ปรัศสุรชว้างขวาน
พรรษาวลาหกก็ดาล	ลิกโรชชโลลง
ท่อมถิ่นขนิรสระสโรช	ลิตะโษษปแบ่งบง
กชกลิ่นประทีนรศจรง	รศคนธคนธาร

(หน้า ๗)

คำบาลีสันสกฤตที่ปรากฏคือ ปยุธร หมายถึง ผู้ทรงไว้ซึ่งน่านม ก็

วารสารอักษรศาสตร์

คือถัน ที่เปรียบกับดอกบัวทิพย์ และได้ “เริงสมฤตย” คือรสทิพย์ ซึ่งมีความยินดีในสัมผัสนั้น นิลิต หมายถึงการนั่ง คืออิเหนาอุ้มนางจินตะหรามานั่งตัก คำว่า วิบุล แปลว่า เต็ม, มาก *บุษบก* หมายถึงดอกไม้ คำภาษาเขมรที่ปรากฏในบทนี้คือ *ตระกอง* (กอด) *ตระโบม* (โลมแล้ว) *ตระกฐ์* (ยินดี) *ผอม* (นอน) และ *กันลอง* (ยิ่ง, งาม) และในส่วนของความเปรียบก็ได้เปรียบตามขนบนิยม คือดูจดอกบัวและดอกไม้ที่รอคอยฝน ครั้นรับฝนแล้วก็ค่อย ๆ แบ่งบาน เปรียบนางเมขลาที่ล่อแก้วให้แก่ปรัมปราขว้างขวาน เมื่อฝนตก น้ำก็ท่วมนองสระบัวขาวส่งกลิ่นหอมจรจายไป

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ผู้ทรงประพันธ์ คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรานี้ ถ้าจะกล่าวในวาระวรรณกรรมแล้วพระองค์มิใช่ใครอื่นเลย ทรงเป็นพระบิดาของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ พระองค์เจ้าชายรัชนี้แจ่มจรัส (น.ม.ส.) ต้นสกุลรัชนี้ ณ อุยธยา ผู้ประพันธ์กวีนิพนธ์เรื่อง *กนกนคร นิทานเวตาล พระนลคำฉันท์ จดหมายจางวางหั่ว และ สามกรุง* นั้นเอง

บรรณานุกรม

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. กรมพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕. คณะครูอาจารย์โรงเรียนพลียชการพระนครพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายชยันต์ ผลาชีวะ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม, พระนคร: บุญส่งการพิมพ์, ๒๕๐๗.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. อิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: บารุงสาส์น, ๒๕๑๖.
- วิไชยชาญ, กรมพระราชวังบวร. คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา. พิมพ์แจกในงานศพจอมมารดาปริก ฝ่ายพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๕ พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๐.
- อารดา สุมิตร, “ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๒” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.